

SOC416 Kvalitativní interview a biografické techniky

Individuální analýza rozhovoru

Úvod

V našem projektu jsme si stanovili cíl prozkoumat situaci absolventů středních resp. vysokých škol, kteří za sebou nemají žádnou, resp. téměř žádnou pracovní zkušenost a jsou příjemci dávek ze systému státní sociální podpory, konkrétně sociálního příplatku. Zajímá nás, jakým způsobem se tyto lidé se svojí životní situací vyrovnávají, jaké strategie volí, aby ji změnili, jak tráví svůj čas a jak svoje postavení dlouhodobě nezaměstnaných absolventů vnímají, jak se jejich situace promítá do vztahů s okolím, jak o sobě přemýšlí a jaká jejich životní zkušenost.

Nezaměstnanost mladých lidí, bez pracovních zkušeností (absolventi) je vnímána jako vážný sociální problém. S délkou trvání nezaměstnanosti se snižuje šance na jejich budoucí plnohodnotné zapojení na trhu práce. Absence pracovních návyků i fakt, že dovršení vzdělání nebylo následováno dlouhodobější pracovní zkušeností, vyvolává řadu otázek ve vztahu k jejich stylu života, hodnotám, vnímání práce, ale i státu a rovněž ve vztahu k jejich budoucnosti.

Cílovou skupinou proto byli mladí lidé do 28 let se středoškolským, event. vysokoškolským vzděláním z města nad 20 000 obyvatel, kteří nikdy neměli stálý pracovní poměr (tj. nepracovali déle než 3 měsíce) a přijímají dávky sociální podpory v roce 2004 déle než 6 měsíců.

Při své práci jsme vycházeli z interpretativního paradigmatu, tzn., že jsme se snažili pochopit smysl jednání zkoumaných osob v jejich situaci.

Hlavní výzkumná otázka zněla: Jak se žije na podpoře mladým lidem bez dlouhodobé pracovní zkušenosti. A snažili jsme se dotazováním pokrýt následující oblasti života:

- Sociální síť
- Hodnoty
- Subjektivní pocit vyloučení
- Práce
- Sociální dávky
- Plány do budoucna
- Aktivity, každodennost

Konverzační partner

Mým konverzačním partnerem byla Pavlína, 27 letá žena, celý život žijící v Brně, která dosáhla vysokoškolského vzdělání. Děti nemá, je svobodná, ale má stálého partnera. Celý rok 2004 pobírala sociální dávky ze systému státní sociální podpory, konkrétně sociálního příplatku. V současné době je zaměstnaná (od ledna 2005).

Vysokou školu ukončila (studovala fytotechniku na Mendelově zemědělské a lesnické univerzitě v Brně) v roce 2002, od září 2002 do června 2003 studovala na jazykové škole, ale současně byla na úřadu práce registrovaná jako nezaměstnaná, od července 2003 do prosince 2003 si „na černo“

přivydělávala, současně však byla v evidenci úřadu práce. Celý rok 2004 byla na stáži (bez nároku na mzdu) v ekologické organizaci, kde je zaměstnána ve standardním pracovním poměru od ledna 2005.

Finanční situace: po celý rok 2004 pobírala na sociálních dávkách cca 3900 Kč měsíčně, dále měla 3000 – 4000 Kč z nelegálního zaměstnání. Po celou dobu své nezaměstnanosti bydlela u rodičů.

Rozhovor proběhl 26. května, trval cca 70 minut.

Analýza rozhovoru

Jsem si vědom vysoké míry subjektivity, která se promítá do tohoto typu výzkumu – někomu jinému by mohly připadat relevantní úplně jiné pasáže rozhovoru. Zaměření projektu jsou podle mého názoru nejbližší dvě širší oblasti, které se rozhovorem podařilo dostatečně pokrýt a kterým bych se chtěl dále podrobněji věnovat. Je to jednak otázka, jak se komunikační partnerka do nepříznivé životní situace dostala, a dále, jak se s touto situací pokoušela vyrovnávat.

Jak se do situace dlouhodobě nezaměstnané dostala

Pavlna si to, že se dostala do situace dlouhodobě nezaměstnané vysvětluje explicitně, jednak tím, že se málo a pozdě věnovala shánění zaměstnání.

...že bych sháněla práci, to si myslím, že nebylo úplně tak jako aktivně.

a

...že kdybych studovala znovu, tak bych to dělala úplně jinak, že to místo bych hledala daleko, daleko dřív, třeba už při výšce, že bych to nenechávala všechno na poslední chvíli, s tím, že pracák mi něco sežene.

vedle toho také svou „malou průbojností“:

Já si osobně myslím, že to místo jsem nesehnala dřív aj proto, že nemám dostatečně ostrý lokty.

a že do velké míry spoléhala na úřad práce a s jeho přístupem nebyla příliš spokojená:

„...když jsem tam šla, tak jsem měla takovou nějakou představu, že mi řeknou „aha, tak vy byste mohla dělat to, to, to“, podívají se do počítače, „máme tady ty místa, tak se zkuste poptat“. Jenže ono to bylo úplně jinak.

Jako oni fakt nechají na tobě napsat, co chceš dělat a kdybych tam podle mě napsala, že chci dělat ředitelku, tak nevím, teďka zpětně mi to tak přijde“ (směje se).

Lidé v jejím okolí si Pavlínino postavení vysvětlovali jinak:

„no jo, tak má pech, vystudovala špatnou školu“

Domnívám se, že do značné míry přispělo k Pavlínině dlouhodobé nezaměstnanosti i to, že pracovala „na černo“. Scházela jí totiž kvůli tomu okamžitá motivace, aby se intenzivněji věnovala shánění práce. Měla tak zajištěný sice malý, přesto ale nějaký příjem, který jí v kombinaci se sociálními dávkami zajišťoval přijatelný životní standard.

J. Jaks vycházela s penězma? (...) Připadalo ti, že máš málo peněz?

P. Jako přijde mně, že jsem si za ty peníze nic nekoupila. Jakože bych si třeba našetřila na kolo nebo tak něco, ale jakože bych si třeba odpírala to, že si půjdu koupit čokoládu, to taky ne. Jo, že mě to nějak, že co vím, tak mně třeba i mamka půjčila, když jsem se s ní třeba domluvila, že jí to zpětně potom vrátím. Že se to prostě jako vracelo. Ale jako podle mě, když bydlíš u rodičů, tak je to vždycky takový, že když víš, že prostě ty peníze mít nebudeš, tak prostě nikdy nezůstaneš hladý. Jo, že ti rodiče ti prostě vždycky najíst dali. A je fakt, že já jsem vlastně si oddělovala peníze akorát na to spoření, jak jsem říkala, a pak jsem myslím, dávala peníze mamce, jako tisícovku domů, a jako v podstatě ten zbytek jsem měla sama pro sebe.

Z předchozí citace je zřejmé, že Pavlna v té době bydlela u rodičů, kde měla zajištěné základní potřeby, což je další faktor, který zřejmě přispěl k tomu, že nebyla pod velkým tlakem, aby si práci hledala s větší intenzitou. Obecněji se dá říci, že bydlení u rodičů nezaměstnanost absolventů ulehčuje, zejména pokud jde o materiální zajištění základních potřeb a psychickou podporu, pochopitelně to ale

neplatí absolutně.

To byly – dejme tomu – vnitřní faktory. Podle mého názoru zde sehrály významnou roli i faktory vnější. Mám na mysli zejména přístup úřadu práce, o němž se Pavlína v rozhovoru několikrát zmiňuje:

...za celou dobu, co jsem tam byla, tak mi nabídli jedno jediný místo. A to mi ta paní řekla, „no, nezlobte se, já vás musím už někam poslat“

(...)

A na tom pracáku fakt jediné ty úřednice, jakože byly nepříjemný, hlavně ta jedna, ta byla taková, jakože už od pohledu nepříjemná, taková, jak jsem to vykládala, prostě fakt, když ju vidíš, jak s tebou jedná, jak ji hrozně obtěžuješ, že tam vůbec jseš. A je třeba fakt, že mně třeba kolikrát přišlo i hodně zbytečný papírování, když vidíš, nebo, když se zeptáš kohokoliv, jestli mu pracák našel práci, tak ti řekne, nikdo ti neřekne, že jo, že by našel.

Rovněž patrně charakteristické postavení absolventů na pracovním trhu Pavlína pocítila na vlastní kůži. Zaměstnavatelé obvykle po uchazečích o zaměstnání chtějí, aby za sebou měli nějakou praxi, pokud jí nemají, jejich šance na přijetí se velmi snižují.

...mám pocit, že to bylo taky na pracáku, že jsem si sehnala nějaký místo, dva nebo tři telefonáty a možná i jako v novinách, a že něco bylo něco se včelama, tak jsem si říkala, jo, mám k tomu blízko, třeba by mě tam mohli vzít, a ještě to bylo někde ve výzkumáku, někde mimo Brno, to byla druhá věc. Vím, že z obou dvou mi volali, jsem tam vlastně posílala životopis, z obou dvou mi volali a řekli mi, nemáte praxi, tak se nezlobte.

Jak se se situací vyrovnávala

Druhým důležitým tématickým celkem, který z rozhovoru vyplynul, byl způsob, jakým se Pavlína se situací dlouhodobé nezaměstnanosti vyrovnávala, resp. jaké volila strategie, aby svou situaci změnila.

Jednak se chtěla zúčastnit rekvalifikačního kurzu, který se ale ukázal jako nevhodný.

...Jenže, protože já jsem ještě chodila na rekvalifikační kurz.

J. Co to bylo za kurz?

P. To byla nějaká asistentka, něco takovýho jako ekonomická asistentka, jenže jsem tam byla myslím jednou nebo dvakrát. Když jsem zjistila, co je náplň, tak to bylo: účetnictví, jako třeba, že to byly tři hodiny za celej ten rekvalifikační kurz a my jsme to na výšce měli dva semestry. Nebo že to bylo management, úplně to stejný. Slibovali nám, že se budeme užit nějaký design na počítači a nakonec to dopadlo tak, že nám řekli, že se budeme užit na počítači úplně základy.

Potenciálnímu nedostatku finančních prostředků spojeným s dlouhodobou nezaměstnaností čelila tím, že nelegálně pracovala:

P. Ty jako víš, jo, ono totiž, jak jsem vlastně byla nezaměstnaná, to bylo, že jsem chodila ještě na černo do toho obchodu [prodávat]. Tam to bylo, že jsem tam týden byla, týden, jsem tam nebyla.

(...)

P. Z té černý práce to bylo, to by se dalo spočítat, jako nevím to přesně, ale bylo to 30 korun na hodinu a vlastně po 12 hodinách denně, tak kdybych byla v práci, já myslím, že to nebylo víc než 10 dní za měsíc. Myslim, že tak tři čtyři tisíce určitě.

Tím si zajišťovala dostačující příjem, ale jak se opakovaně ukazovalo v průběhu rozhovoru, zároveň se dostala do jakési pasti – neměla silnou bezprostřední motivaci hledat si standardní zaměstnání.

Z rozhovoru bylo zřejmé, že se Pavlína se svou situací nevyrovnávala lehce a ve vztahu ke svému okolí pocítovala něco, co vykazuje příznaky stigmatizace.

J. A když ses potkala třeba s nějakým známým, příbuzným, se kterým jsi se třeba delší dobu neviděla, a oni se tě ptali, co děláš, cos jim říkala?

P. Že jsem bez práce a vím, že jsem se u toho docela styděla.

(...)

P. Jako mě to hodně vadilo, mě to hodně vadilo, protože mě přišlo, že prodavačky, i když si nemyslím, že bych rozřadřovala lidi podle toho, jestli maj vysokoškolský vzdělání, nebo nemají, tak to jako nedělám, ale přijde mi, ne že bych se cítila méněcenná, ale přišlo mně to hloupý.

(...)

Je ale fakt, že jsem se docela bála toho, teď jsem si vzpomněla, ty jo, kdybysme měli sraz s děčkama z výšky, že by to byl hrozně nepříjemnej pocit. Aj z gymplu vlastně.

J. A měli jste v té době?

P. Z výšky ne, z výšky možná jo, ale ještě když jsem byla na jazykovce. A z gymplu mám pocit, že jsem se tomu vyhnula, že jsem tam nešla.

J. A myslíš, že kdybys měla práci, že bys tam šla?

P. To nevím. To nevím. Je fakt, že na tom gymplu to bylo tak, že my jsme nebyli extra dobrá parta, takže to fakt nevím. Myslím, že to byl možná jeden z důvodů, proč jsem tam nešla, ale že bych tam nešla jenom kvůli tomu, to asi ne.

Později Pavlína přeci jenom svou aktivitu v hledání práce zvýšila:

P. Já jsem, jak jsem to říkala, jsem to vlastně nechávala na pracáku. Já jsem se hodně dívala na ty inzeráty, co oni vyvěšujou dole na těch nástěnkách, ale to až ke konci a díky tomu jsem tam vlastně našla to na Duhu, protože to tam viselo. Pak jsem si kupovala vlastně noviny, takže i inzerátů z novin, pak jsem byla, to bylo myslím jednou, nebo ne jednou, že jsem byla nahlášená v nějaké té personální agentuře. Tam jsem zaplatila myslím tři nebo čtyři stovky, bylo to na měsíc, a oni mě jednou týdně volali a nabízeli mně pracovní místa, ale takový pracovní místa jakože ne. Takový všechno, že mně nabízeli aj prodavačku a takový věci.

Jak jsem již psal, Pavlína nastoupila v lednu 2004 na stáž do ekologické organizace. Muselo to pro ní znamenat jistou finanční újmu, protože se nemohla tolik věnovat přivydělávání v nelegálním zaměstnání. Stáž trvala celý rok 2004. Od ledna 2005 nastoupila ve stejné organizaci do standardního pracovního poměru. Tato strategie se tedy ukázala jako úspěšná.

Kromě výše uvedených oblastí z rozhovoru vyplynuly některé názory a skutečnosti, které stojí za zmínku.

V úvodu rozhovoru Pavlína vyjadřovala přesvědčení, že tu dobu, kterou byla nezaměstnaná, „neproflákala“, z následující části ale dost často vyplývá, že o tom není úplně přesvědčena.

Docela zajímavá je úvaha o penězích: po přechodu z vysoké školy, v počáteční fázi nezaměstnanosti, jí připadalo, že má relativně dost peněz.

J. Cítilas nějaký omezení, kvůli tomu, že těch peněz nemáš tolik?

P. Mně právě přijde, že těch peněz moc nebylo, ale zas jich bylo víc než na té výšce, jo, že to bylo, jsem to četla kolikrát v novinách, jakože tím, že absolventi vyjdou školu a jsou potom nějakou dobu bez zaměstnání, tak že je to prostě takový dobrý kapesný. Jo, že si vlastně prodlužujou mládí, takovýto nicnedělání, ale zároveň nějaký ty peníze mají. Tak takovej pocit jsem měla. Že mi to nepřišlo, že bych měla nějak extrémně málo peněz, je tady fakt, že z té doby jsem vůbec nic nenašetřila, to jsem si podle mě dávala bokem akorát na stavebko a jinak nic. Že jinak se to všechno nějak rozkutálelo.

(...)

No a já jsem měla takovej pocit jakože jo, dobrý, teď budu mít dva měsíce prázdnin a budu za to dostávat slušný peníze. Takže spíš taková vychcanost.

J. Jo, to bylo na pracáku, tos ještě neměla ten sociální příplatek?

P. Jo, a pak třeba ten sociální příplatek to bylo takový, že mi přišlo, že je těch peněz hrozně málo, i když jako ne málo, jo těch peněz bylo na ty poměry, při té výšce, tak mě přišlo, že těch peněz je dost, ale bylo jich málo.

Závěr

Z výše uvedené analýzy rozhovoru s nezaměstnanou Pavlínou vyplývají podle mého názoru minimálně tři témata, která mají obecnější platnost a která by si zasloužila intenzivnější pozornost. Je to jednak přístup a efektivita aktivit vyvíjených úřady práce. Z rozhovoru, který jsem s Pavlínou vedl, poměrně zřetelně vyplývaly docela velké naděje, které zpočátku do úřadu práce - jako zprostředkovatele zaměstnání vkládala, a jak tyto naděje postupně přecházely přes zklamání až k přesvědčení o neúčinnosti úřadu práce v této oblasti.

Dále způsoby, jakými se mladí lidé snaží o zajištění vlastní pracovní budoucnosti, jakým způsobem si práci hledají, jestli si jí hledají a jaké s tím mají zkušenosti.

Třetí poměrně zajímavou oblast představuje fenomén „práce na černo“, resp. nelegálního zaměstnání. Zde mám na mysli zejména vliv tohoto způsobu přivýdělnku na motivaci mladých lidí hledat si standardní zaměstnání.

Jednalo se o mojí první zkušenost s vedením tohoto typu rozhovoru a obecněji s kvalitativní metodologií, zkušenost velmi zajímavá a v mnohém poučná. Jsem si vědom celé řady nedostatků a chyb, kterých jsem se dopustil, ale zároveň jsem přesvědčen o tom, že příště to bude o hodně lepší.